

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De risicovolle tango tussen pers en politiek

Door de versnippering van pers en politiek is de druk op beide vergroot om nieuws te brengen dat ‘makkelijk’ scoort. Schandalen rond de toeslagenaffaire en het Groningse gasdossier, maar ook de opkomst van sociale media en het negativisme als gevolg van corona hebben eraan bijgedragen dat sturen op kwaadheid te veel een businessmodel is geworden. Op korte termijn levert dit misschien electorale winst en hogere kijk- of oplagecijfers op, maar op de lange termijn voedt het cynisme en ondermijnt het het vertrouwen in democratie en rechtsstaat.

door Pieter Heerma De auteur zat de afgelopen elf jaar in de Tweede Kamer namens het CDA. Tussen 2002 en 2011 was hij woordvoerder en persvoorlichter van de Kamerfractie.

‘Als een politicus alleen in de media kan komen door ophef te veroorzaken, dan overheerst “in het land” al snel een gevoel van wantrouwen en onbehagen.’ Dit stellen communicatiewetenschappers Nel Ruigrok en Wouter van Atteveldt in een opinieartikel in het dagblad *Trouw*.¹ Met dit zinnetje vatten ze eigenlijk hun hele pleidooi samen. De onderzoeker en de hoogleraar wijzen in hun artikel op de risico’s van de wisselwerking waarin politiek en pers steeds meer zijn terechtgekomen.

Aanleiding voor het artikel is het verhoor van Henk Kamp voor de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening. In dit verhoor stelde de oud-minister dat de verschillende ambtelijke onderzoeken die aangeven dat er relatief weinig fraude met sociale zekerheid plaatsvindt, in strijd zijn ‘met de gevoelens die daarover in het land leefden’.² De zweem die na dit verhoor bleef hangen, was dat de nationale onderbuik leidend was geweest bij het komen tot een keiharde antifraudewet – een wet die in 2013 van kracht werd, maar binnen twee jaar door de hoogste rechter in strijd met het recht werd verklaard.

VU-hoogleraar politieke communicatie Van Atteveldt was als deskundige zelf een week eerder ook gehoord door de parlementaire enquêtecommissie. In zijn verhoor omschreef Van Atteveldt de verhouding tussen politiek en pers als een tango. ‘De politiek en journalisten hebben elkaar nodig. Ze helpen elkaar en volgen elkaar ook. Tegelijkertijd zit er ook altijd een soort spanning tussen de beide spelers. Het is niet altijd duidelijk wie van de twee op welk moment de leidende hand heeft.’³

In het vervolg van zijn verhoor schetste Van Atteveldt hoe politiek én media in de afgelopen decennia een ingrijpende versnippering hebben doorgemaakt. Aan de kant van de pers leidt dit tot minder grote institutionele nieuwsorganisaties en kleiner wordende redacties, waardoor het nieuws steeds meer versnipperd tot stand komt (nog los van de vogelvluucht die sociale media hebben genomen). ‘Er is dus per organisatie steeds minder geld om journalistiek te bedrijven.’ Daarmee neemt de druk om te scoren toe; de financiële wetten van de markt worden steeds dwingender. Dit resulteert bijvoorbeeld in de opkomst van clickbait: met sappige koppen worden lezers naar een artikel gelokt, als financiële compensatie voor afnemende oplagecijfers.

Druk op politici

In de politiek is ook sprake van versnippering, waardoor er steeds meer partijen zijn met steeds minder ruimte voor echte vakspecialisten. Deze versnippering heeft grote gevolgen voor de manier waarop politici hun werk doen. ‘De druk voor politici om in de media te komen en om het eigen verhaal in de media te krijgen, is toegenomen’, aldus Van Atteveldt.⁴

Aan het einde van het tijdperk-Rutte zitten we in een situatie waarin het vertrouwen in overheid en politiek zwaar onder druk staat. Het is ook de erfenis van decennia neoliberal beleid, met de toeslagenaffaire, het Groningse gasdossier en ook de naweeën van de coronacrisis

als belangrijke drijvers van ongenoegen. Voor zowel de versnipperde media als de versnipperde politiek levert nieuws dat raakt aan boosheid, ongenoegen en wantrouwen vaak veel aandacht op. In

het geval van de fraudewet zorgde een nieuwe fraudezaak in vergelijking met een onderzoek naar de werkelijke omvang van de fraude met de sociale zekerheid én in vergelijking met waarschuwingen van onder meer de Nationale ombudsman dat de wetgeving wel heel hardvochtig was geworden, voor veel meer grote krantenkoppen en verhit politiek debat. Inmiddels geldt een soortgelijke dynamiek juist voor nieuwsverhalen die gaan over het falen van de overheid zelf.

Hoogleraar staatsrecht Jerfi Uzman stelde eind vorig jaar in een interview: ‘Sturen op kwaadheid levert als businessmodel meer op voor politieke partijen.’⁵ Hij meent zelfs dat we in een ‘vrije val’ zijn terechtgekomen, en noemt wantrouwen een van de grootste gevaren voor de democratie. Of het gegroeide wantrouwen leidt tot kwaadheid als verdienmodel voor het nieuws, of dat dit verdienmodel juist bijdraagt aan groeiend wantrouwen, is een klassieke kip-eidiscussie. Beide stellingen zijn simpelweg waar, waarin juist het risico schuilt van een neerwaartse spiraal. En mogelijk geldt voor het wantrouwen in en de versnippering van de politiek hetzelfde.

Social media

Dat het gevaar waar Uzman voor waarschuwt niet denkbeeldig is, blijkt ook uit recent onderzoek van de Universiteit Utrecht. In het rapport *Spelen met vuur* wordt

*Aan het einde van het tijdperk-Rutte staat
het vertrouwen in overheid en politiek
zwaar onder druk*

uiteengezet hoe de wisselwerking tussen Tweede Kamer en social media woede aanwakkert. Hierbij is er sprake van anti-institutioneel sentiment dat het vertrouwen in democratische processen en instituties aantast. Dit doet zo afbreuk aan het fundament van de parlementaire democratie en de open samenleving.⁶ Bij de burgers in het land draagt daarnaast de opkomst van socialemediabubbels – en in het ergste geval het opruiende karakter van nepnieuws – als katalysator bij aan deze spiraal. De tango tussen politiek en pers van Van Atteveldt is daarmee eigenlijk meer een tango voor drie. Politiek, pers én publiek zijn met elkaar verwickeld in een sentimentele dans, waarbij niet altijd duidelijk is wie er leidt.

De vraag hoe deze spiraal weer om te buigen is, is verre van gemakkelijk te beantwoorden, zeker omdat de aanleidingen divers van aard zijn en de aanloop naar de huidige situatie een lange is geweest. Tegelijkertijd groeit het besef dat verandering nodig is. Aan het einde van zijn verhoor pleitte Van Atteveldt voor een ‘cultuuromslag’: ‘Er moet volgens mij zowel in de journalistiek als in de manier waarop Kamerleden omgaan met de journalistiek, een cultuuromslag komen. Als we willen dat er meer focus komt op een kritische discussie over de inhoud, en minder onmiddellijk op de poppetjes en conflicten en op de vraag of een bewindspersoon wel of niet gaat vallen.’⁷

Het pleidooi voor een cultuurverandering heeft iets sleets, en doorgaans markeert het geen daadwerkelijke omslag, door de afwezigheid van echt concrete handvatten

Het maatschappelijke sentiment lijkt te kantelen, met een groeiende weerstand tegen polarisatie en kwaadsprekerij in de politiek

om de werkelijkheid bij te buigen. Tegelijkertijd zijn er in de afgelopen periode zeker lichtpuntjes te zien als het gaat over de cultuuromslag in doen en laten van pers en politiek. En ook het maatschappelijke sentiment lijkt te kantelen,

met een groeiende weerstand tegen polarisatie en kwaadsprekerij in de politiek. Een opvallende trend is de opkomst en groeiende populariteit van politieke podcasts. In een tijd van versnippering, soundbites en clickbait lijkt er groeiende interesse in een politiek inhoudelijk nieuwsaanbod waarin juist uitgebreid de tijd is om rustig de inhoud en de nuance in te duiken. Daarbij zien we dat politici als Henri Bontenbal de afgelopen maanden campagne hebben gevoerd op basis van ‘hoop’. Dit was niet alleen van groot belang voor het CDA zelf, maar is ook onderdeel van de belangrijke ‘cultuuromslag’ waar de hoogleraren voor pleiten.

Publieke omroep

Daarnaast verdient de volgende vraag hernieuwde aandacht: hoe om te gaan met een steeds verder versnipperend journalistiek landschap, de bubbels van sociale media en het gevaar van nepnieuws? Juist in deze tijd kan de publieke omroep, die minder onderhevig is aan de druk van kijkcijfers en reclame-inkomsten, mogelijk tegenwicht bieden en daarmee onderdeel zijn van de gezochte omslag. Marcel ten Hooven, journalist en oud-hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*, benoemde eind vorig jaar meer marktwerking als achterliggende oorzaak voor de crisis binnen de publieke omroep. ‘Je kunt honderd actieplannen maken. Maar als de

grondoorzaak, namelijk de vernieling van de publieke omroep omdat die zo nodig aan marktwetten moest voldoen, niet wordt aangepakt, dan helpt dat natuurlijk niet', aldus Ten Hooven.⁸ Ook Hans Hillen pleit voor een publieke omroep 'zonder commercie'.⁹

Wanneer politiek en pers zich minder laten verleiden om met wantrouwen en boosheid op hun beurt het publiek te verleiden, zou er een landschap kunnen ontstaan waar crises minder makkelijk gedijen.

Artikel in het kort:

- * Op het Binnenhof zijn er niet alleen meer politieke partijen gekomen, maar ook meer journalisten van verschillende redacties
- * Deze versnippering zorgt ervoor dat zowel politici als journalisten steeds meer met ophef, boosheid en ongenoegen de aandacht proberen te trekken
- * Politici en journalisten kunnen hierdoor een negatieve spiraal versterken, die in de samenleving het wantrouwen verder aanwakkert
- * Om dit te voorkomen is een cultuuromslag nodig: politici en journalisten moeten zich meer op de inhoud gaan richten
- * De groeiende populariteit van podcasts met lange inhoudelijke gesprekken is een hoopvol teken dat deze omslag al gaande is
- * Ook de publieke omroep, die minder van kijkcijfers afhankelijk is, moet hieraan een positieve bijdrage leveren

1 Nel Ruigrok en Wouter van Atteveldt, 'Waar komt dat "gevoel in het land", waarover Henk Kamp sprak, eigenlijk vandaan?', *Trouw*, 23 september 2023.

2 Openbaar verhoor Henk Kamp, 13 september 2023. Zie <https://www.tweedekamer.nl/kamerleden-en-commissies/commissies/parlementaire-enquetcocommissie-fraudebeleid-en-dienstverlening/openbare-verhoren/verhoorweek-2>

3 Openbaar verhoor Wouter van Atteveldt en Willemijn Roozendaal, 6 september 2023. Zie <https://www.tweedekamer.nl/kamerleden-en-commissies/commissies/parlementaire-enquetcocommissie-fraudebeleid-en-dienstverlening/openbare-verhoren/verhoorweek-1>

4 Openbaar verhoor Wouter van Atteveldt en Willemijn Roozendaal, 6 september 2023.

5 'Democratie onder druk | Jerfi Uzman', *BNR's Big Five* (podcast), 1 november 2022. Zie <https://www.bnr.nl/podcast/thebigfive/10493014/democratie-onder-druk-jerfi-uzman>

6 Universiteit Utrecht, *Spelen met vuur. Hoe de wisselwerking tussen de Tweede Kamer en sociale media woede aanwakkert*. Utrecht: auteur, 6 oktober 2023, p. 4.

7 Openbaar verhoor Wouter van Atteveldt en Willemijn Roozendaal, 6 september 2023.

8 Uitspraak gedaan op 7 december 2022 tijdens de bijeenkomst 'Wat heb ik aan de Grondwet?' van De Balie. Zie <https://debalie.nl/programma/wat-heb-ik-aan-de-grondwet-07-12-2022/>

9 Zie de bijdrage van Hans Hillen elders in deze CDV.